

KEGYESSÉG ÉS EGYHÁZPOLITIKA: SZŐNYI BENJÁMIN 1790
UTÁN SZÜLETETT KÉT MŰVE

(Magyar Halleluja, Magyarhoz illő Szent Musika...)

PIETY AND ECCLESIASTICAL POLICY: TWO WORKS BY BENJÁMIN
SZŐNYI WRITTEN AFTER 1790
(HUNGARIAN HALLELUJAH, HOLY MUSIC FIT FOR HUNGARIAN...)

Imre Mihály

Professor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK, Magyar Irodalom- és
Kultúratudományi Intézet

ÖSSZEFOGLALÁS

1790 után fordulat következik be Szőnyi Benjámint alkotói pályáján. Ekkorra már országosan ismert szerző, a Szentek hegedűje sokszor megjelent, a Gyermek Físikája hazai fiziko-telógiai irodalom élvonalába került. A Türelmi Rendelet majd II. Lipót trónra lépése az egész magyar protestantizmus számára új, kedvezőbb korszakot nyitott. Szőnyi az egyház-politikai harcoknak is aktív szereplője, 1791-ben delegálják a budai zsinatra; ekkor ér valláspolitikai befolyásának csúcspontjára. A történelemben mélyen gyökerező felekezeti szembenállások megszűnésének esélye az egész nemzet boldogulásának növekvő reményét ébreszti benne, és eddig szinte ismeretlen regisztert erősít meg munkásságában. A Magyar halleluja... 1791-ben jelent meg, Ráday Gedeonnak ajánlotta: heves érzelmekkel éli át a kibővülő nemzeti közösség élményét, amelynek saját felekezete egyenrangú tagjává vált. Ezért is ismételtül feltűnően sokszor a versben a magyar hazánk, nemzetünk, magyar nemzetünk, édes hazánk boldogító közösségi élményét. Sokszor hivatkozik François Fénelon műveire, aki a vallási tolerancia egyik fő teoretikusa volt, nagyon népszerű a hazai protestánsok között. Hangvétele néhol érintkezik a korszak politikai költészetével. A Magyarhoz Illő Szent Musika, az az: Istent áldó és imádó Új Énekek, [...] c. verses köszöntő II. Lipót magyar királlyá koronázásának alkalmából született. (Ehhez hasonló protestáns verses köszöntők sokasága jelent meg országszerte.) Hangvétele hasonló az előző műhöz, a „magyarok Istene” fordulat itt is megjelenik. A címlap szerint a hosszadalmas verset 1791 január 9-én elénekelte a vásárhelyi gyülekezet. A kötet egy példányát kéziratos dedikációval ellátva Teleki Sámuelnek küldte Marosvásárhelyre, bizonyítva a szerző erdélyi kapcsolatrendszerét.

ABSTRACT

After 1790, a turning point occurs in the creative career of Benjámint Szőnyi. By this time, he was a nationally known author, his Szentek hegedűje (Violin of Saints) had been widely published, and his Gyermek Físikája (Children's Physics) was at the forefront of the national literature on natural theology. The Patent of Toleration and the accession of Leopold II to the throne opened a new, more favorable era for the whole of Hungarian Protestantism. Szőnyi was also an active participant in the

ecclesiastical-political struggles, and in 1791 he was delegated to the Buda Synod; this was the time his influence in religious politics reached its peak. The prospect of an end to denominational antagonisms deeply rooted in history awakens in him a growing hope for the well-being of the whole nation and strengthens a never seen new register in his work. “Magyar halleluja...” (Hungarian Hallelujah...) was published in 1791, dedicated to Gedeon Ráday: the experience of the expanding national community, of which his own denomination had become a member of, awakens in him intense emotions. That is why the blissful joint experience of belonging to our Hungarian homeland, our nation, our Hungarian nation, our sweet homeland repeatedly appears in the poem. He often refers to the works of François Fénelon, one of the main theorists of religious tolerance, who was very popular among the Hungarian Protestants. Its tone sometimes touches on the political poetry of the period. The poetic salutation “Magyarhoz Illő Szent Musika, az az: Istent áldó és imádó Új Énekek, [...]” (Sacred Music Fitting Hungarians, That Is: New Songs Praising and Worshipping God) was written on the occasion of the coronation of Leopold II as King of Hungary. (A number of similar Protestant poetic salutations were published all around the country on this occasion.) The tone is similar to the previous work, with the “God of the Hungarians” expression also appearing here. According to the title page, the lengthy poem was sung on 9 January 1791 by the congregation of Marosvásárhely. A copy of the volume was sent to Sámuel Teleki in Marosvásárhely with a hand-written dedication, testifying to the author’s Transylvanian connections.

Kulcsszavak: vallási tolerancia, Magyar halleluja, kegyesség és politikai költészet, Magyarhoz Illő Szent Musika, magyar nemzet/nemzetünk, édes hazánk

Keywords: religious tolerance, “Magyar halleluja”, piety and political poetry, “Magyarhoz Illő Szent Musika”, Hungarian nation, sweet homeland

1790 után jelentős fordulat következik be Szőnyi Benjámín alkotói pályáján. Ekkorra már jól ismert szerző, különösen a *Szentek hegedűje* jelent meg sokszor, a *Gyermekek Fizikája* pedig a magyar fiziko-telógiai irodalom élvonalába került. E fordulatnak számos oka van: a tágabb környezetében lejátszódó vallás- és egyházpolitikai változások ösztönzően hatottak rá is, a Türelmi rendelet, majd II. Lipót trónra lépése az egész magyar protestantizmus számára új, jóval kedvezőbb korszakot nyitott.¹ Szőnyi –

¹ Más öregkori művéről: v.ö. *Imre Mihály*: Küzdelem a fiziko-teologizmus örökségével (Szőnyi Benjámín öregkori műve: Istennek Trombitája ..., Buda, 1790-91.) = Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról, Sárospatak, Hernád, Tiszáninneni Református Kiadó, 2012, Nemzet, egyház, művelődés 7, 393–433. Ez a műve a korábbi – erősen pietista – kegyességi jellemzőket folytatja, de a fiziko-teologizmus sajátosságaival keverednek a szempontjai, másrészt a felvilágosodás ateista kriticismusával szemben foglal állást, ebben az értelemben tekinthető hitvédőnek. Még ehhez a korszakhoz: *Imre Mihály*: Sion Siralma – Egy vers, több szerző? (A 18. századi hitvéde-

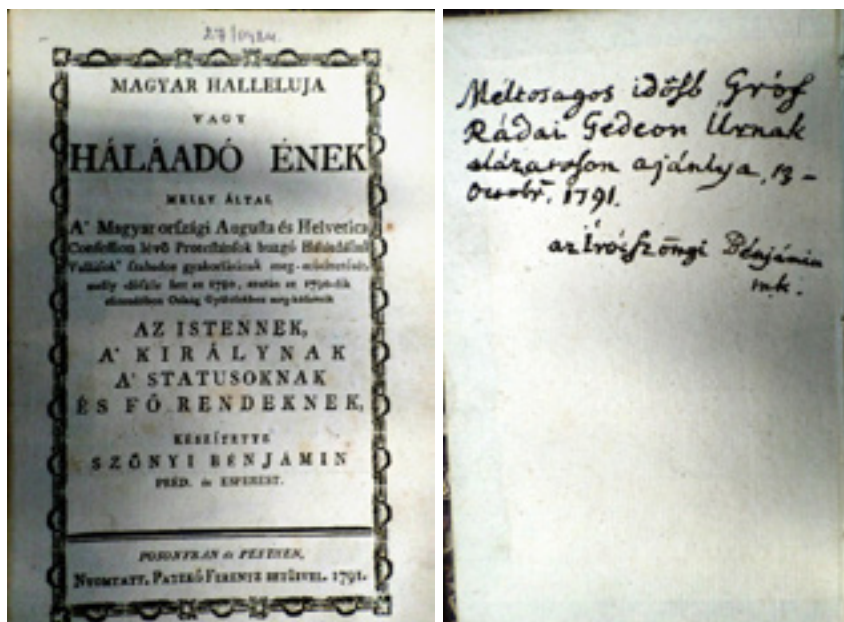
saját vásárhelyi konfliktusaiból is következően – részt vett a korszak belső református egyházpolitikai küzdelmeiben, különösen hevesen reagált a Sinai Miklós körül gyűrűző összecsapásokra. Az egyházmegyei és egyházkerületi harcoknak is aktív szereplője, ennek nyomán delegálják a budai zsinatra 1791-ben.² Mondhatni: Szőnyi ekkor ér valláspolitikai befolyásának, kapcsolatrendszerének a csúcspontjára, a legbefolyásosabb pártfogók jóindulatát sikerül elnyerni.³ Ebben a folyamatban jelentős szerepet szán ekkoriban megjelentetett műveinek.⁴ Sajátos ellentmondás feszíti ennek a néhány évnek a történetét: részben a sikeres egyházpolitikai fejlemények nyomán az országos folyamatok, nagy közösségi mondanivaló megszólaltatója, ahol a hagyományos, protestáns kegyességi értékek alkotói kifejezésének immár semmi akadálya. A történelemben mélyen gyökerező felekezeti szembenállások megszűnésének esélye pedig *az egész nemzet boldogulásának növekvő reményét ébreszti Szőnyiben*, amire igen

lem és mártírológia változatai) = Szőnyi 300 Tanulmánykötet Szőnyi Benjámín (1717–1794) református lelképásztor, költő, író születésének 300. évfordulójára, Szerk, Imre Mihály, Hódmezővásárhely, Ótemplomi Református Egyházközség, 2017–2018, 47–81. Szőnyi ekkori családi és vásárhelyi kudarcairól: *Hegyi Ádám*: Szőnyi Pál (1750–1792). Szőnyi Benjámín imposztor fia = Szőnyi 300, i.m. 35–47.

- ² A zsinatról küldött tudósítása 1791. szeptember 23-án keltezett, amelyet Szentmiklósi Sámuellel közösen írtak. Budae, 23 Septembris 1791) A levél fel-lelhető: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 29. c. 14.
- ³ Jól mutatja ezt, hogy ekkoriban publikált valláspolitikai-politikai jellegű műveit kora legbefolyásosabb protestáns főurainak dedikálta, így idősebb és ifjabb Ráday Gedeonnak, akik a budai zsinat előkészítésében, lebonyolításában meghatározó szerepet játszottak. Teleki Sámuelnek, aki az erdélyi protestánsok kiemelkedő személyisége volt, felesége Bethlen Zsuzsánna.
- ⁴ Minderről: SZEREMLEY Samu, Szőnyi Bénéjámín és a hódmezővásárhelyiek. 1717–1794. Korrajz az alföldi reformátusok történetéből, Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése, 1890. Különösen a XV. és XVI. fejezet foglalkozik ezzel a kérdéskörrel: 173–186. A Sinai Miklóshoz fűződő kapcsolatáról áttekintést ad: RÉVÉSZ Imre, Sinai Miklós és kora: adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959. A 18. századi valláspolitikára, különösen a protestánsokat érintő valláspolitikai körülményekre vonatkozóan a legfrissebb kutatási eredményeket tartalmazza a következő kiadvány: *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18-19. században* A Carolina Resolútiótól az 1848. évi XX. törvény-cikkig, Szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2016. A kötet tanulmányai közül különösen Baráth Béla Levente, Kónya Annamária, Gáborjáni Szabó Botond, Hegyi Ádám, Kovács Kálmán Árpád írásai érintkeznek több ponton is jelen dolgozatunk gondolatmenetével.

fogékonyan reagál és eddig szinte ismeretlen – vagy kényszerűen elhallgatott – regisztert erősít meg munkásságában. (Korábbi művei közül a *Gyermekek Fisikája* a magyar nyelvű kultúra megújításában, a természetismeret elterjesztésében – magyar nyelven az üdvértékek közé illesztésében – lát felekezeti határokon átnyúló nemzeti feladatokat.⁵ Kéziratban

⁵ Gyermekek Fisikája, ajánló levél. „Mivel már mindenik hitágazatnak mint mennyei igazságnak, a Keresztényi kegyes életnek valamely belső munkájára kötelező ereje vagyon, szükségszerűen e' következik, hogy az Atyának minden tereméseirol hitt és vallott igazság is kötelez bennünket bizonyos és különös tisztire a' kegyességnek, mellyek közt itt a' leg-első nem egyéb', hanem az Isten tökéletességeinek a' teremésekben való tapogatása, azokról való figyelmetes és okos elmélkedés, és osztán a' mi ebből származik, az Istennek azok által való ditsőítése [...]. A' kik ezt az Oskolákban tanulják, épen azért tanulják, hogy erre másokat is tanítsanak, még a' leg-együgyűbbeket is az ő meg-foghatóságok szerint, mert ezek szint úgy tartoznak az Istent az ő munkáiból meg-esmérni, mint amazok, sőt az igaz Istennek esméretére és ditsőítésére, az az, az igaz Keresztényi kegyességre való vezetés nélkül, a' természeti dolgokat vizsgáló Böltségeknek leg-szélesse tudományok is nem egyéb, hanem ama széles kapu és tágas út a' veszedelemre, az ebből kelt Naturalismus, Spinosismus, Materialismus, Libertinismus, Atheismus által [...]. Lám a Teremésnek Historiájára tanítjuk a' gyermekeket és leg-együgyűbb embereket is, miért kellenék hát őket nem szoktatnunk a' teremtett dolgokról való kegyes és okos elmélkedésre? [...] mert még a' mi Magyar nyelvünkön nintsenek oly köz egyezésből bé-vett szó nevezetek, mellyek meg-kivátnatának a' Nemesse tudományokban, s' azok közt a' Fisikának minden részeiben lévő elmés értelmeknek ki-fejzésére; holott a' mi nyelvünkkel szinte azont lehetne tenni e' részben, annak természeti magához hasonlósága, analogiája szerint, a' mit más okos nemzetek régen meg-tévén a' magokéval, olly bóldogok, hogy saját nyelveken mindenféle tudományokat olvastathatnak a leg-együgyűbbekkel is: és éppen ez az egyik egyenes út arra a' jó dologra, mellyre most ez áldott békesség idejében tellyes igyekezet vagyon édes Hazánkban, hogy illy módon még a' köz emberek is tudósbak, emberségebbek, gondossab gazdák, oconomusok, akár mely mív és mesterségben találósb eszüek, egy szóval, Istennek, Királynak, Hazának s' magoknak hasznosab Colonusok, munkás emberek lehessenek. [...] de külömben vagyon a' dolog e' mi Magyar hazánkban, mert hogy most ne szóllyak a' nagyobb Oskolákbeli Fisikai széles tudomány elő-adásának szük voltáról, mellynek a' többek között oka, vagy a' tanulóknak azon nem kapása, kik leg-inkább az el-élhetés módjára fordíthatókat szeretik szokásból meg-tanulni; nem pedig a' világi haszonra való tekintet nélkül a' nemes elme meg-ékesítésére, és ez által az Isten tökéletességeinek meg-esmérésére tartozókat, vagyis az Experimentumoknak nagy fogatkozása: Azt mondom, hogy az-is igaz, hogy még ez ideig a' mi Magyar nyelvünkön, e' gyönyörűséges és életet újító tudományról az én tudtomra ugyan semmi könyvek nem találatnak; holott e' félékkel más okos Nemzetek régen bővölködnek azzal tartván, mellynél nints is bizonyosabb, hogy az igaz böltsességnek meg-szerzésére, a' természeti dolgokról a' Teremtőre való tekintetben múlhatatlan képpen szükséges elmél-

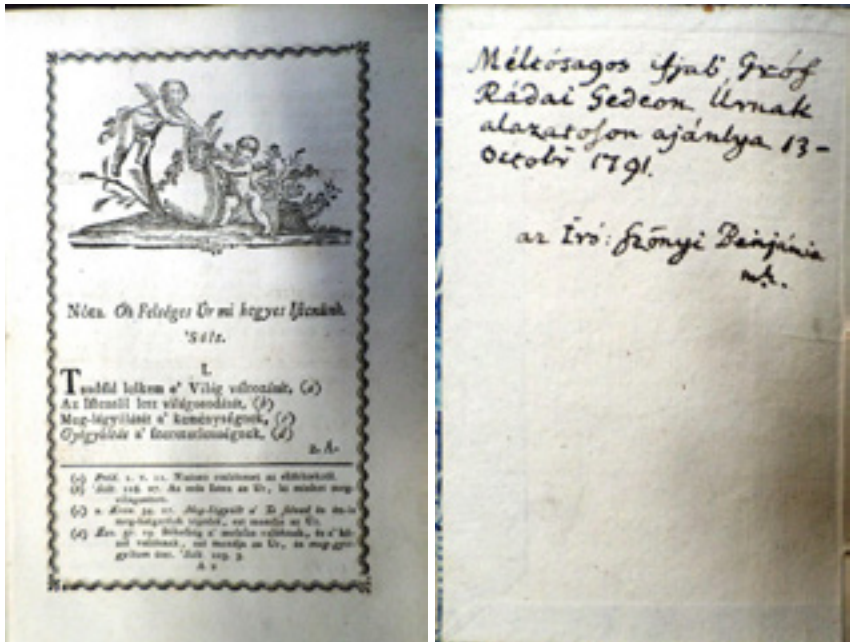

maradt latin nyelvű költészete is számos ehhez tartozó jellemzőt mutat.)⁶ Ugyanekkor azonban személyes sorsában nagyon súlyos válságokat él át, részben familiáris szinten, részben gyülekezeti lelkészként. Világképét pedig megrendíti a felvilágosodás radikális kriticismusa, amelyre a hitvédelem bizonyágkereső érzelmi és intellektuális hangján válaszol: megerősödik ekkori műveiben az „öngyógyító” eszkatologikus témakörök szokatlanul heves és nagy művészi erőt felszabadító dominanciája. A hagyományos kegyességi tartalmak meglepő formában jelennek meg, de a gyülekezeti sajátosságok helyett erősen személyes jelleg uralkodik azokban, nem is nagyon illeszthető mindez a korábbi műfaji kontextusba, de a kortárs magyar irodalom ekkoriban formálódó költői kánonjába is alig; így kerülnek Szőnyi ekkor írott művei sajátos peremhelyzetbe.

A terjedelmesebb: *Magyar halleluja vagy hálaadó ének melly által a Magyar országi augusta és helvetica confession lévő protestánsok buzgó hálaadással vallások szabados gyakorlásának meg-erősítettését, melly először lett*

kedni.” Ez a kulturálódás által megvalósítható társadalmi „közboldogság” éppen ennek a korszaknak egyik központi törekvése, amelyhez szorosan kapcsolódik Szőnyi elképzelése. Azt egyelőre nem tudjuk, hogy ebben mennyire kereste és ismerte kortársai hasonló programszerű gondolatait, valakivel megosztotta-e ebbéli szándékait. Indokolt lenne szellemi kapcsolatrendszerének – levelezésének – még részletesebb feltárása ebből a szempontból.

⁶ Vö. *Imre Mihály*: A termékeny Magyarország toposza Szőnyi Benjámín latin nyelvű versében, = Imre 2012, 377–393.

az 1780, azután az 1790-dik esztendőben országgyűlésekben megköszönik az istennek, a királynak, a statusoknak és fő rendeknek, készítette Szőnyi Bénéjám préd. és esperest. Posonyban és Pestben, nyomt. Patzko Ferentz betűivel. 1791. 8-r., 20 lap. Igen szép kiadvány, a lapokat zárólécek szegélyezik, több helyen záródísz tölti ki az üres felületeket. A Rádai Gyűjteményben lévő, díszkötéses példányt Rádai Gedeonnak ajánlotta: Méltóságos idősb Gróf Rádai (sic!) Gedeon Úrnak alázatosan ajánlja, 13. Octobr. 1791. az Író: Szőnyi Bénéjám m.k. A teljes mű 56 négy soros strófából áll, a főszöveghez gazdag jegyzetapparátus járul.

A korszak politikai irodalmát kutató Ballagi Géza vizsgálta az 1791-es országgyűlés vallásügyi rendelkezései nyomán sarjadt protestáns irodalmi, publicisztikai visszhangot. Ebben az áttekintésben szerepel Szőnyi Benjamin munkája, idézi is annak egy strófáját: „A hódmezővásárhelyi ref. prédikátor, Szőnyi Benjamin, «hálaadó éneket» írt, melyben döcögős verseléssel, de annál melegebben hirdeti, hogy

«Az Ur, ember szívét kéri magának,
Lelkiesméret csak őt tart urának;
E lelkesméret szabadsága,
Magyar hazánk egyik boldogsága.

Ily jót tett most a jó Isten mi velünk,
Mi velünk, kik protestáns hitbe élünk.

József király ügyünket felvette,
Leopold azt e jőben követte.»⁷

Szőnyi költészetének van még egy erőteljes hitvédő része, ez azonban latin nyelvű és kéziratban maradt, csak egy része jelent meg nyomtatásban a Türelmi rendelet után. Itt a vallási tolerancia szükségességének érvrendszerét fejt ki több változatban, elutasítja a hit dolgainak világi, hatalmi ellenőrzését, bárminemű üldözését, az erőszakos térítést, az ebből származó cenzúrát, az iskolák és az oktatás felekezeti kényszerítését. Az 1760–1770-es években születtek ezek a versek: *Diversitas Sectae Christianorum non debet tollere pacem* (A keresztény felekezetek különbözősége nem veszélyezteti a békét), *Amicum consilium ad diversae sectae Christianitatis* (Baráti tanácskozás a különböző keresztény felekezetekről), *Tollit scrupulum hunc christianus firmus et exercitatus* (Ezt a mai kételyt megszünteti a keresztény állhatatosság és hitgyakorlás), *Scrupulus Christiani imbecillioris ortus ex dissensione christianorum* (A gyarlóbb keresztény kételye a keresztények egyenetlenségéből származik). A *De Relligionum Diversitate* című nyolcsoros vers a hitet egyedül Isten adományának tekinti, amelyet ember nem vehet el és nem kényszeríthet. A megnevezett, hivatkozott személyek mind nagy tekintélyű *katolikus szerzők*, akik a vallási türelem képviselői: többségük a gallikanizmus híveként szenvedte el a felekezeti igazságtalanságot. Szőnyi protestánsként nyilván azért hivatkozik rájuk, hogy katolikus szerzők érveivel, tekintélyével erősítse saját felekezeti igazságait.

Eheu cur cessant homines de Relligione;
Nam regit ipse Deus, Relligionis opus.
Rex Deus in coelis, est Auctor Relligionis
Ast animus solus jussa dat ipse Deus.
Mathias Paris, Petrus de Marca legantur
Fenelon et Febronius, optima multa docent.
Abbas Jerusalem si quisquam cernit acutum
Aequari Sectas, simplicitate docet.⁸

Johann Nikolaus von Hontheim, 1701–1790 (Justinus Febronius), a febronianizmus megalapítója. Német érseki helynök, történész és teológus, álnév alatt 1763-ban adta ki fő egyházi jogi művét: *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis*, amelyben a gallikanizmus és az episzkopalizmus szellemében támadta a római pápát. Kifejtette, hogy a pápa primátusa csak tiszteletbeli, az egyetemes zsinat a pápa felett áll, a püspököknek az egyházmegyékben korlátlan hatalmuk van, bár a pá-

⁷ *Ballagi Géza*: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig, Bp., Franklin Társulat, 1888, 751-752.

⁸ Sz: V, 148.

pával egységben kell lenniük. Az egyház megújításának útja az ősegyház rendjéhez való visszatérés, a pápa és a kúria bitorolt jogait, mellyel a világi dolgokba avatkoznak, fel kell számolni. Pierre de Marca (1594–1662), párizsi érsek, *Dissertationum de Concordia Sacerdotii et imperii, seu de libertatibus Ecclesiae Gallicanae Libri Octo* című műve igen népszerű volt, különböző nyelvű fordításai születtek. A gallikán egyház katolikus, pápai függősége ellen emelte fel szavát, és a vallásbéke propagátora volt, különösen a világi hatalom egyházi, vallási ügyekbe való beavatkozását sérelmezte.

Fénelont szólaltatja meg a *De coactione in Relligione Verba Cardinalis Fenelonii, carmina expressa* című vers, ezt Szőnyi később majd magyarra is fordítja: „Igen tudós Cameracumi Francia Érsek Fénelon szavai egy Rom. Cath. Princhez: soha ne kényszerítsd jobbágyidat vallások változtatására, nints a' világon győzhetetlenebb vár a' lelki esméretnél, a' Kényszerítés, Hipokratákat tsinál. Ha a' királyok, kiknek a' vallást óltalmazni kellenék, de azt háborgattyák, vagy ezt másoknak meg-engedik: a' szabad lelki esméretű vallást rabjaikká tészik. Lásd ezt a' Fénelon élete históriájába [...] Ezt én így tettem Epigrammáim közé:

Gignit Hypocrisim violenta coactio, Nulla
Libertas major Relligione datur.

A durva erőszak kényszerítése csak képmutatást szül, mert semmilyen szabadság sem lehet nagyobb a vallásénál.⁹ Ismeretes, hogy François de Salignac de La Mothe-Fénelon a vallási tolerancia egyik fő teoretikusa volt, nagyon népszerű a hazai protestánsok között is, fő művét (*Les Aventures de Télémaque*) magyarra is lefordították.¹⁰ Szőnyinek e latin nyelvű versei a Türelmi rendelet előtt nem jelenhettek meg nyomtatásban, megszületésük azt bizonyítja, hogy szerzőjük határozott álláspontot foglalt el, ami ekkor nem törhette át a kéziratosság korlátait, látásmódjuk csak a kéziratosságon szólalhatott meg.¹¹ Szőnyi latin nyelvű versei (terve-

⁹ *Szőnyi Benjámín*: Magyar Halleluja vagy Háláadó Ének, Posenban és Pesthen, Patzkó Ferenc, 1791, 10.

¹⁰ Népszerű művének debreceni fordítója Domokos Lajos; Fénelon erőteljes magyar recepcióját valláspolitikai elvei mellett magyarázza a fiziko-teologizmus irányzatában játszott kezdeményező szerepe, amely a 18. századi hazai közegben nagyon elterjedt volt, művei – több nyelven, sok példányban – ma is olvashatók a debreceni és sárospataki gyűjteményekben.

¹¹ Minderről: *Szeremley Samu*: Szőnyi Benjámín és a hódmezővásárhelyiek. 1717–1794. Korrajz az alföldi reformátusok történetéből, Budapest, Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése, 1890. Különösen a XV. és XVI. fejezet foglalkozik ezzel a kérdéskörrel: 173–186. A Sinai Miklóshoz fűződő kapcsolatáról áttekintést ad: *Révész Imre*: Sinai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959.

zett verseskötete!) néhány kivételtől eltekintve kéziratban maradtak. A *Magyar Halleluja* éppen ebből a kötetből illeszt be két verset a gondolatmenetébe; feltételezhetjük, hogy gondolhatott azok teljes kiadására, de erre nem került sor. Szőnyi a liturgikus kegyesség irányából érkezik a politikai költészet területére, ahol *a közösség elsősorban a gyülekezet vagy saját felekezete formájában jelent meg*, a nemzet szekuláris – vagy akár szakrális – integratív közösségként nem kaphatott szerepet. Ez érthető, hiszen a legjobban átélhető közössége, saját felekezete, protestantizmusa lépten-nyomon megtapasztalta a tiltást, üldöztetést, még hozzá *a nemzetalkotó másik felekezet* és a vele összefonódott hatalom részéről. Kézírtos latin nyelvű költészete ettől eltér, de az nem kapott nyilvánosságot. Az új helyzetben érezhetően nagy érzelmi elragadtatottsággal éli át *a kibővülő – immáron–, a nemzeti közösség élményét*, amelynek saját felekezete egyenrangú tagjává vált. Ezért is ismétli feltűnően sokszor, lépten-nyomon a versben a *magyar hazánk, nemzetünk, magyar nemzetünk, édes hazánk* immáron boldogító közösségi élményét, a nemzeti identitás egyenrangúvá válik a keresztény identitás mindenkit gazdagító attribútumával. Ennek a közösségi élménynek volt korábbi protestáns változata a *magyarok Istene*, amely egyesítette a transzcendentális és nemzeti értékvonatkozást úgy, hogy a nemzeti értékek beteljesítője, erősítője és őrzője volt az isteni gondviselés. Sok példát találunk erre a 17. század protestáns prédikációirodalmában, különösen a puritanizmus szerzői körében (Medgyesi Pál, Szántai Pócs István, Báthori Mihály, Tolnai F. István) gyakori ez a szemlélet.¹² Szőnyi mindkét itteni művében megszólal ez a hang, bár erőteljesebben a *Magyarhoz Illő Szent Musika* című művében találkozunk azzal. Hangvétele néhol érintkezik a korszak politikai költészetével.

Oh Nagy Isten mi Istenünk!
Királya, Királyoknak!
Örül Szívünk, vigad Lelkünk;
Mert nekünk Magyaroknak,
Fénylik ortzád világa,
Köztünk Krisztus országa

Most jött fel egyszer Tsillaga
Magyar Hazánk népének,
Melly homályosan pillaga
Egy ideig szemének

¹² Vö. *Luffy Katalin*: „Romlás építőinek fognak nevezetni.” Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi fejedelemség válsága idején, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, Csokonai Könyvtár 56., 2015, különösen A nemzet metaforái Medgyesi Pál műveiben (A nemzet fogalmi jelentései) c. fejezet megállapításai tartoznak szorosan gondolatmenetünkhöz (193–227).

*Ditsőség legyen Istennek,
A' Magyarok istenének.*

Minden magyar, minden helyen
Most e' Magyar Hazában,
Istent áldjon és ditsérjen,
Örvendjen királyában.

Halléluja! hogy Órszágunk,
Mi édes Magyar Hazánk,
Fenn áll, s fojhat igazságunk:
Óh melly jó az Úr hozzánk!
Ő Hazánk fő Dajkája
Földünknek meg áldója.

Így áld meg ISTEN bennünket,
Mint egy Magyar Vér népünket.
Így élhetünk leg szebben.
Isten szeret edgyességet,
Bűntet egyenetlenséget

Legyen szeretet társalkodásunkban,
Buzgóság az hol illik vallásunkban,
Légyen polgári szíves egységünk:
Igy a' vallás sem lész ellenségünk.¹³

Tisztesség tőlünk a' Római széknek,
De e' szent szék óh nem Ura a' Hitnek
Ennek fő Ura a' lelkek Attya,
A' Lelki esméret ő sajttya.

Az Ur, ember szivét kéri magának,
Lelki esméret tsak őt tart Urának,
E' lelki esméret szabadsága,
Magyar Hazánk egygyik bóldogsága.

Illy jót tett most a' Jó Isten mi velünk,
Mi vélünk kik Protestáns Hitbe élünk,
JOSEF Király ügyünket fel-vette;
LEOPOLD azt e' jóban követte.

¹³ In Epigrammatibus meis, In conservando civis non regula sectae/ Observanda tibi. Religionis amor/ In sacris monstrandus: Amor socialis in Urbe./ Non vincat civis vincula Religio.

Mert nints Vallásunk Hazánk általmára,
Sőt bizony szolgál annak oltalmára,
Mert szívből imádkozunk javáért,
Ellenségink ellen oltalmáért.

Készek vagyunk érte ontani vérünket,
Fel-áldozni minden tehetségünket,
Minthogy ezt már sokszor meg is tettünk:
Hazánkhoz híveknek íteltettünk.

Mert bé-vett Szent vallása erejével,
Megy hartzra hazája ellenségével;
Ebben bíztaban hartzol: és vagy nyér,
Vagy veszt: jelt hágy hogy igaz Magyar vér.

Ez jót mi Protestánsok szívben rejtsük,
E' Szent frigyét soha el-ne felejtsük,
Az Atyák beszélyék fiaiknak,
Ezek jövő maradékjaiknak.

Ditsőség istennek a' Magosságban
Békesség s jó akarat ez Országban
Hallyátok é óh igaz Magyarok?
Ezt mondják most nekünk az Angyalok.

Ebbe a sorba illik bele Szőnyi másik műve, a *Magyarhoz Illő Szent Musika, az az: Istent áldó és imádó Új Énekek, [...]* a verses köszöntő II. Lípót magyar királlyá koronázásának alkalmából született. A hosszadalmas címlap azt a meglepő információt közli velünk, hogy a verses mű 1791. január 9-én *elhangzott a református templomban, pontosabban azt elénekeltek a vásárhelyi gyülekezet tagjai*: „A' Hód. M. Vásárhelyi Helv. Conf. levő, Templomi egész Gyülekezet, a' maga és minden Istent félő, Királyt tisztelő Magyarok képében, a' Szentek edgyessége szerént el énekelt. MDCCXCI-dik Eszt. Januar: 9-dik napján.”¹⁴ Három énekben, 29 strófás verset írt Szőnyi; az első ének nyolcsoros, a második hatsoros és a har-

¹⁴ Teljes címe: Magyarhoz illő Szent Musika, az Istent áldó és imádó Új énekek, mellyeket a' Mennybéli Királlyok Királynak Ditsőségére, e' mellett; a' Fels: Ildik Leopold Rom: Császár és Magyar Király tisztességére. Fels. Uj Királlyunk boldog uralkodásáért, édes Magyar Hazánk virágzásáért, és minden nemű, rendű, állapotú Lakosinak, egymás közt lévő Békeségéért. Szőnyinek ez a műve eddig ismeretlen volt, a közelmúltban sikerült rábukkanni, Marosvásárhelyen; a Teleki Tékában őrzik egyetlen – eddig ismert – példányát, az arról készült másolat van a birtokomban. A másolat beszerzésében segített Kovács Bányai Réka, amiért itt mondok köszönetet. Tudomásunk szerint ez az egyetlen példány maradt ránk,

madik tízoros versszakokból áll. Ballagi ugyanott több olyan kiadványt sorol fel, amelyek Szőnyinek ehhez a művéhez hasonlítanak; azt is megtudjuk, hogy azokat hangszeres zenei kísérettel vagy vokális formában előadták saját templomaikban. „A protestánsok a vallásszabadság helyreállítása felett érzett hálájukat ünnepélyes isteniszteletek rendezése által fejezték ki legméltóbban. A pozsonyi, késmárki, pesti, selmeczi, iglói, göllniczi ev.gyülekezetek az ez alkalommal énekelt templomi énekeiket nyomtatásban is kiadták. Perlaki Dávid ev. főszénior pedig a dunamelléki ev.gyülekezetek számára irt és bocsájtott közre hálaadó énekeket és egy imát, miknek azok bizonyára jó hasznát vették.”¹⁵

Érdemes egy rövid kitérőt tennünk, hogy lássuk a kontextust, amelybe illeszkednek Szőnyi ekkori munkái. Ebbe a sorba tartozik egy kézirat forrás, amely a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában maradt ránk. (R 2750/2) Megtudjuk, hogy Nagykállóban tartottak ünnepséget II. Lipót koronázásának alkalmából, ahol elhangzott egy tíz részből álló verses dicsőítés. A ciklus végén álló bejegyzés tájékoztat az eseményről, a helyszínről és a szereplőkről: „Obs. Ezeket az énekeket énekelték a Pataki Kántor Deákok Nagy Kállóba a’ midőn Leopold koronatiojára örvendező Innepet tartott a’ Nemes Vármegye. Az Rector volt

legalábbis a nagyobb tudományos gyűjteményekben másutt eddig nem sikerült rálelni.

¹⁵ I. m. 752–753. A felsorolt művek: Istennek, királynak, országnak a vallásbéli szabadságért nyújtott hála adó-áldozat, mellyel a posoni evangy. ekklésia májusnak 1. napján, 1791. esztend. kegyes, víg szívvel zengedezve áldozott. Posonban, Wéber Simon Péterbetüivel. 8-r., 8 lap; Am Dankfeste in der Evangelischen Kirche zu Káisersmarkt, im Jahr 1791. den 1. Maj abgesungen. Leutschau. Gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 8-r., 4 lap; Kirchengesänge auf das am ersten May 1791. von den Protestanten in Ungarn zu feyernde Rieligionsfest für das evangelische Bethaus zu Pest. Verfertigt von Friedrich August Clemens Werthes, ehmalhigen Professor der schönen Wissenschaften auf der k. ungar. Universität zu Pest. 1791. 8-r., 14 lap; Cantata, welche bey der feyerlieben für die den Evangel. Christen in Ungarn zurückgegebene Religionsfreyheit, den 1. May 1791. gehaltenen Andacht zu Schemnitz, musikalisch abgesungen wurde. H. és é.n. 8-r., 4 lap; Feyerliches Lob-Opfer dem Allerhöchsten Gott, für die auf dem letzten Landtage zu Pressburg den Evangelischen von bey-den Confessionen gesetzmässig ertheilte und bestätigte Religions Freyheit in Ungarn am allgemeinen, zu dieser Absicht angeordneten Dankfest der Evangelischen, den 1. May 1791. dargebracht, von der Evangelischen Gemeine der Aug. Conf. in der königl. Kron- und Berg-Stadt Iglo. Leutschau, gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 4-r., 4 lap; Arién, die in der evangelischen Gemeine zu Göllnitz den 1. May 1791. abgesungen wurden am Dankfeste für die erhaltene Bestätigung der Glaubens und Gewissensfreiheit. Kaschau, gedr. bey Johann Joseph Ellinger, k. k. privil. Buchdruckern. 8-r., 8 lap.

Prof. Tiszt. Szilágyi Gábor Uram.”¹⁶ Sárospataki teológus deákok (Pataki Kántor Deákok) végezték az ünneplést, énekelték a lejegyzett verseket, bár azt nem tudjuk meg, hogy milyen dallam szerint szólaltatták meg a szövegeket, de zenével, énekkel dúsított eseményről van szó; azonban ebből is látszik, hogy országszerte hasonlóan zajlottak ezek az események. A református iskolarendszer is kivette a részét ebből a folyamatból. A versek sok tekintetben hasonlítanak Szőnyi munkáihoz: a hagyományos kegyességi-liturgikus hangvétel keveredik a politikai költészet jellemzőivel. Néhány jellemző részletet mutatunk be a gyűjteményből.

Első Ének

1. Népünknek fénye fel derült,
Melly vastag homályba merült
Tappsol a *Magyar Haza*
Vidul az *okos kegyesség*
Pirul az *ostoba szentség*
S megyen le felé hátra.
Hűség, bőség, jó sebesen egyenesen helyre vissza
Az irigység mérgét issza.
2. Az ujj Király nagy bölts és jó
A Törvény summája köz jó
Melly állandóvá lészen
Mert a Sz. Korona s Szent Hit
Királyt s országot edgyesít
S Bizodalmassá téssen
Tsendes, rendes birodalom bizodalom tartya egymást
Titkos gyanú szerez romlást. [...]
5. Uram tartsd meg Királyunkat
Benne s vele országunkat
Tartsd meg Felséges Házát
Melly által emeld magassan
Terjeszd messze hatalmasan
E *kedves Magyar Hazát*
Fő Rend köz rend szeretettel tisztelettel edgyesüllyön
Egymás javának örülljön.
6. Az igazság és szabadság
Tudomány erkölts boldogság
Örökre itt lakozzon

¹⁶ „Szilágyi Gábor Uram” személyét egyelőre nem sikerült azonosítani.

A szorgos munka kegyesség
 Az égből származó bőség
 Arany időket hozzon.
 Isten minden jó kérésünk könyörgésünk tejesedjen,
 Ditsőség az Urnak, Amen.

Az első strófa a hálaadáson túl még némi polemikus hangot is megszólaltat, hiszen az „okos kegyesség” győzelmét ünnepli az „ostoba szentség” ellenében, ami egyértelműen a korábbi protestáns sérelmekre utal vissza.¹⁷ Azonban új – a felekezeti viszályokat megszüntető – nemzeti egységet remél, ami a Szent Korona tiszteletében, mint történelmi jelképben, szimbolikusan is kifejeződik. Ez azért is figyelemre méltó, mivel a Szent Korona kultusza hosszú évszázadokon keresztül felekezeti erősen polarizált volt, és sokkal inkább a katolicizmus ideológiai-történelmi és teológiai érvrendszeréhez, identitásformálásához tartozott. Az ötödik, hatodik strófa pedig már-már valamely eszményi utópiát remél, ahol a korabeli legjobb szekuláris társadalmi értékek (igazság és szabadság, tudomány, erkölcs, közjó, törvényesség, szorgos munka) teljesebben be és válnak mindenki: a főrendek és a közrend számára is egyformán elérhetővé. Mindez azonban úgy remélhető, hogy az egészet végső soron az isteni áldás adja és garantálja: *Az égből származó bőség Arany időket hozzon.* A vers hangvétele itt erősen közelít a korszak politikai költészetéhez, érték-szemléletéhez, közösségi tudatának meghatározója a sűrűn hangoztatott *kedves Magyar Hazá*. Ez a látásmód folytatódik a ciklus harmadik versében is, ahol a Jus, a törvény a kegyelemmel, az igazság az értelemmel hat és érvényesül: *Ölelkezik szerelmesen. Másutt a rabságból, sebzettségéből való szabadulásról, gyógyulásról beszél; több esetben a hazához, nemzethez intézett aposztrophé a vers meghatározó retorikai eszköze.*

IX-dik Ének

1. Az Urnak nevét áldjuk
 Örökké magasztaljuk
 Imagjuk nagy kegyelmét
 Tsokoljuk szent Szerelmét,
 Mert nagy irgalmasságából
 És nagyságos jóvoltából
 Megszánta már árva **népét**
 Fel alitva maga **képét**.

¹⁷ Ez a szókimondó polemikusság – már-már gúny – nyilván következik a kéziratok formából is, így nem kellett megfelelnie a cenzori szigoroknak, amint viszont a nyomtatott művek még kénytelenek voltak erre tekintettel lenni. Szónyi esetben is érzékelhető ez az alkalmazkodás, bár a Türelmi rendelet utáni években járunk.

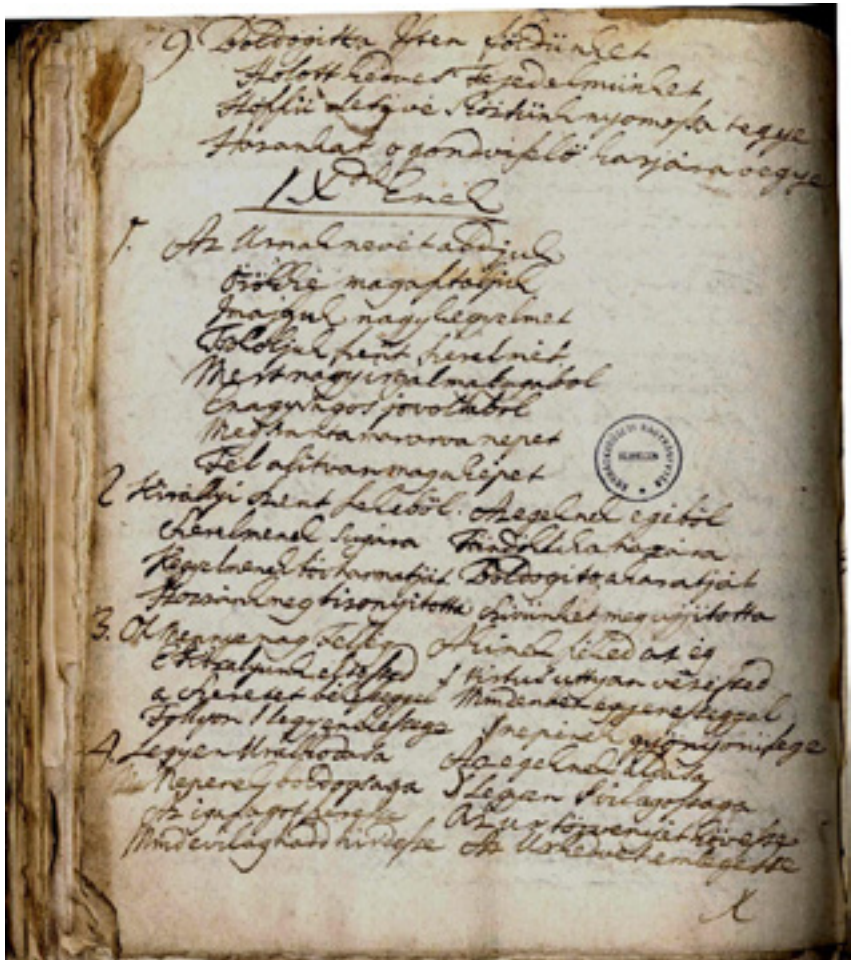
2. Királyi Szent székéből Az egeknek egéből
Szerelmének sugára Tündöklük a hazára
Kegyelmének bőv harmatját Boldogító akaratját
Hozzánk meg bizonyította Szívünket meg ujította

A 9. vers erősen himnikus, zsoltáros hangvételű, ahol az isteni attribútumok jelentik a nemzet számára minden jó forrását (kegyelem, irgalmaság), néhol meglepő – a középkori himnuszköltészetre, misztikára emlékeztető – érzelmi rajongás csap ki a sorokból: Tsokoljuk szent Szerelmét, Szerelmének sugára Tündöklük a hazára. Egy esetben azonban meglepő rímpár tűnik elénk: *Megszánta már árva népét/ Fel alítvan maga képét.* Az árva nép erősen biblikus – zsoltáros távlatú, de jól ismert ez a 17. századi magyar politikai költészetből is. A felelő rím is nagy hatásúvá vált már a 18. század végére, a **nép-kép** oppozíció rendkívül gazdag kontextusú két évszázad költészetében, *ebből bizonyosan ismert valamennyit a vers szerzője*, bár alakított a tradíció szemantikáján. A kép korábban erősen polarizált jelentésű volt, pozitív és negatív megosztottsággal: a romlást, értékpusztulást is jelentette legtöbbször.¹⁸ Itt azonban izgalmas többértelműség bontakozik ki: a kép Isten megjelenített mása, ami érthető az új királyra is. Megjegyzendő, hogy a versciklus többször is használja a rímtoposz (nép-szép-kép-ép-tép) valamely variációját. Többször is úgy jelenik meg az új király, mint az isteni akarat beteljesítője, képességeik szinte összeolvadnak, eggyé válnak.

IV. Ének

4. Mennyei Felség Istenünk
Ki Királyunkká tetted
Légy minékünk benne mindenünk
Ha Hazánkat szeretted
Adj kebelébe bölts szived
Lelked jóra vezesse
Adj kezebe erős ívet
Hogy a gonoszt törhesse
És éllyen ditsőségdre.

¹⁸ Mindennek történelmi, költésztörténeti áttekintése: *Imre Mihály: „Magyarország panasz” – A Querela Hungariae toposz a XVI-XVII. század irodalmában*, Debrecen, 1995. Csokonai Universitas Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 5. Kossuth Egyetemi Kiadó, különösen fontos a Querela és rímtoposz című fejezet: 239–275. Ismeretes, hogy a rímtoposz kiugróan fontos újbóli értelmezése Kölcseynél jelenik meg, de érdemes számon tartani a kéziratosságban lappangó jelentésváltozatokat is a 18. század legvégén, hiszen mindez igen közel van a Hymnus írójának szellemi környezetéhez.

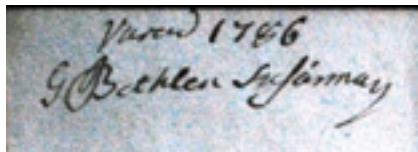
V. Ének

1. Fénylenek az Ég ragyogó lámpási
Velünk vigadnak az idők járási
Isten kedveli lám meg e nemzetett
Most mutatott azért hozzá szeretetet.
2. Ért már e nemzet gyümöltshozó nyarat
Mellyért Istennek vig örömet arat
Minden hiveid most Uram ditsérnek
Hogy fejet engedtélt efelett így kérnek.
3. Lelkesült **képe** a Király, Istennek
Legyen, hasznallyon igazán mindennek

Tündököllyön mint virtus igaz **képe**
Engedelmeskedjen néki a föld **népe**.

Mindennek fényében nyilvánvaló, hogy Szönyi műve ebbe a sorozatba illeszkedik, bár valószínű, hogy *jóval* szerényebb formában hangozhatott el a vásárhelyi templomban, mint a kantátát és áriákat felvonultató ünnepi alkalmak esetében. (Megjegyzendő, hogy – egy kivétellel – német nyelvűek a zenés-vokális köszöntők és evangélikus közösségből erednek.) A címből az is kiderül, hogy már az év legelején – január 9-én – sort kerítettek erre az ünnepi, reprezentatív alkalomra. Azt csak feltételezhetjük, hogy mivel Szönyi jelentős zenei kultúrával rendelkezett, mint Maróthi György kántusának alapító tagja, talán vokális, instrumentális zenei eszközökkel is emelték az alkalom ünnepi fényét: *Templomi egész Gyülekezet [...] a Szentek edgyessége szerént el énekelt*. Ha tényleg az egész gyülekezet énekelte Szönyi művét, az bizony komoly előkészületet és felkészítést kívánt, bár lehet, hogy a képzettebb diákcsoport, kántor és rektor ebben irányító szerepet játszott. Másrészt mindenkinek kézbe kellett adni a szokatlanul hosszú ének szövegét, mivel az a hagyományos énekeskönyvben nem szerepelt, bár a dallamok a gyülekezet számára ismerős zsolnárdallamok voltak. (42. zsolnárt, Szívünk vígsággal ma bé tölt, Áldjad én lelkem az Urat [146. zsolnárt]). A címlappal szemközti lapra írta be dedikációját

Szőnyi. Nagy Méltóságú R.Sz.B. gróf, V. M. Cancellarius, és fő Is-pány – Széki Teleki Sámuel, Kegyelmes Uram

Ezen külső betűjére nézve, igen tsekély, de a' betű alatt fekvő ditsőséges és örvendetes dolgokhoz képest, a' jó szívűek előtt valamit érő munkátskával, igaz szeretetből kedveskedik Excellenciának, és a' Mlgos Aszszonyág, kedves Hítes Társának

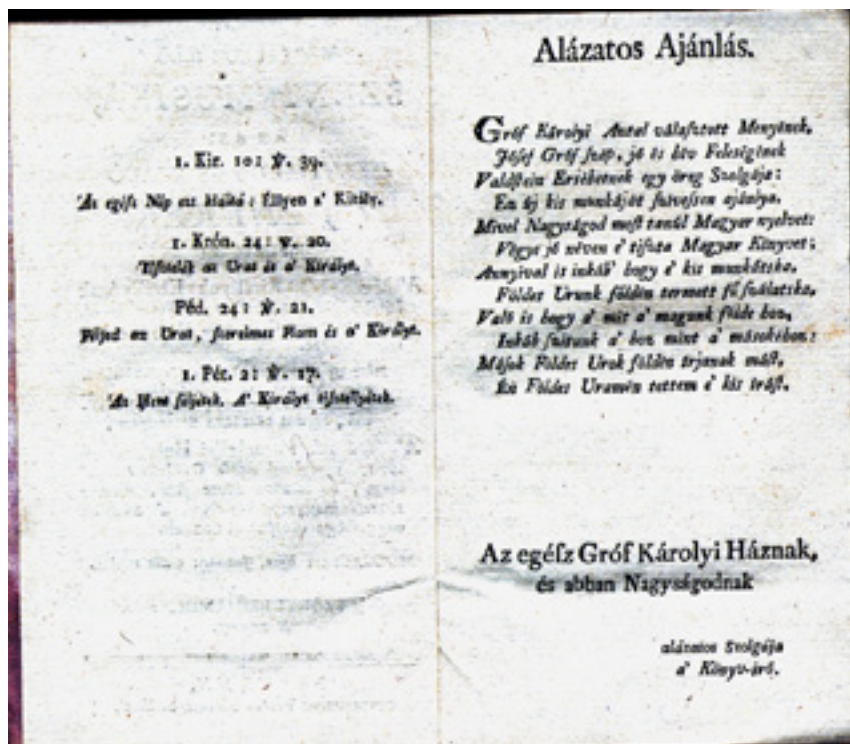
Excelld alázatos szolgálja az Író. m.k.

Vásárhelly, 28: Maji. 1791

A dedikáció arra figyelmeztet, hogy Szőnyinek jelentős erdélyi

kapcsolatrendszere volt, amelynek csak töredékeit sikerült eddig feltárni. Legújabban derült ki, hogy Szőnyi Wesselényi Kata számára is küldött a műveiből, azok a mai napig megvannak a grófnő marosvásárhelyi könyvgyűjteményében. Teleki Sámuelné, Bethlen Zsuzsanna könyvtárában ugyancsak találunk Szőnyi-művet.¹⁹

¹⁹ *Deé Nagy Anikó*: Báró hadadi Wesselényi Kata, a hitben élő református nagyasasszony, [a fényképeket J. Márton Krisztina et al. kész.], Kolozsvár, Kriterion, 2017; *Uő.*: A könyvtáralapító Teleki Sámuel, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1997; *Uő.*: Gondolatok a marosvásárhelyi Teleki Tékából, tanulmányok, előadások, cikkek, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2007. Tho-383 jelzeten a Szentek hegedűje 1762. évi kiadása: possessorbejegyzés: 1774 G Bethlen Susanna ex libris: Gr. iktári Bethlen Susanna G. Teleki Sámuelné, Tho-384 coll. 1. Szentek hegedűje, 1774. Tho-384 coll. 2. Imádságok imádsága, 1774. Poss: B. Wesselényi Kata ex libris: Gr. iktári Bethlen Susanna G. Teleki Sámuelné Tho-382 coll. 1. Szentek hegedűje, 1784. Tho-382 coll. 2. Imádságok imádsága, 1774. Poss: Várad 1786. G Bethlen Susanna Ex libris: Gr. iktári Bethlen Susanna G. Teleki Sámuelné To-3622 b 11 Magyarhoz illő szent musika. Nincs bejegyzés, ex libris, de a Teleki Sámuel gyűjteményéből való, a szerző dedikációjával, a fotón látható.

A szövegben számos utalás van valóban a mű tényleges megszólaltatására, előadására.

Ez Nap öröm Nap minékünk,
 Ma vigad Vármegye székünk:
 Örvend VÁSÁRHELY Népe;
 Mert Magyarság Királynának,
 Szent koronáztatásának
 Megjött hozzánk szent Innepe.
 Meg van, Jól van,
 Szentül, szépen – Minden-képpen
 Meg tevése,
 LEOPOLD fel szentelése.

*Ditsőség légyen Istennek,
 A' Magyarok Istenének.*

Uram áld-meg Királyunkat,
 Hoszszú bődög étellel,
 Hajtsad hozzá országunkat,
 Szeretet s tisztelettel:

E' Királyt is hajtsd hozzánk,
Hogy tőle magyar Hazánk,
Isten után meg-gyógyullyon,
Meg jobbullyon, bóldogullyon.²⁰

²⁰ A hódmezővásárhelyi gyülekezeti iratok nem adnak információkat erről a nevezetes eseményről. A korszak kéziratos irodalmában számos prózai és verses köszöntő, üdvözlés, ünneplés született II. József, majd II. Lipót tiszteletére, ezek közül a következők figyelemre méltóak, Debrecenben: R 2750/2 Szilágyi István gyűjteménye, 68-72, énekek Lipót koronázására, 1790 körül, R 56/b Acta publica ecclesiastica, Buda, 1790-1791., R 57 Budai zsinatról, 1791, R 512 Budai zsinat, 1791., 291-338. Sárospatakon: Kt. 48. Collectio Szombathiana, 11. II. József dicsérete, Kt. 49/2, 4. II. József és Lipót dicsérete, Kt. 50/6 II. Lipót felett mondott dicséret.